

İRAN'DA SAFEVİ DEVLETİNİN KURULMASINA ZEMİN HAZIRLAYAN YEREL Şİİ DEVLETLER

Azam AHMADI

Geliş/Received: 06.09.2020

Kabul/Accepted: 24.09.2020

Öz

Sünni-İslam dünyasının dini hegemonyası olan Osmanlı Devleti'ne karşı yeni ve güçlü bir devlet olarak kurulan Safevi Devleti, uzun dönemli bir çaba sonucunda kurulmuştur. İslam dünyası 1501'de Safevi İmparatorluğu'nun kurulmasıyla büyük bir dönüşüme girmiştir. Safevi Devlet'i ile Osmanlı imparatorluğu arasında uzun süre devam eden mezhepsel savaşlar, İslam dünyasının sorunlarını derinleştirmiştir. Ortadoğu'daki mezhepsel çatışmaların belirginleşmesinde önemli yeri olan Safeviler'in, Şiiilerin devletleşmesinde de önemli katkıları olmuştur. Ancak, Şiiilerin devletleşmesinde Safeviler'in etkisi kadar kuruluşundan önce Şiiilerin güçlü bir devlet inşası için gösterdikleri çaba da önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışma, Safevilerin kuruluşundan önce varlık göstermeye çalışan Şiiilerin bu çabasını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bulgulara göre İran'daki Şiiilerin varlığı, Emevi ve Abbasi döneminde yaşanan bazı olaylara kadar götürülmektedir. Bu dönemde yaşanan olaylar neticesinde Şiiiler, Arap coğrafyasında maruz kaldıkları baskılardan dolayı siyasi iktidar merkezinden İran gibi uzak topraklara sevk edilmiştir. Ayrıca, hilafet merkezinin zayıflaması, yerel hükümetlerin bölgesel rekabetleri ve komşular tarafından yapılan saldırılar gibi nedenlerle ortaya çıkan siyasal durum, halkı bu keşmekeşliğe son vermek arzusuyla kurtarıcı bir otoriteye yöneltmiştir. Şiiiliğe destek vererek inşa edilen yerel devletler, bu ihtiyaçla kendini göstermiştir. Taberistan Alevileri, Büveyhoğulları, İsmail'iler ve Serbidariler ise bu devletler arasında önemli bir yere sahiptir. Çalışmada bu devletlerin incelenecek olması, İran'da hem Şiiiliğin varlık göstermesi ve yayılması açısından hem de nasıl bir toplumsal etki bıraktıklarını ortaya koymak açısından faydalı olacaktır.

Anahtar kelimeler: İran, Taberistan Alevileri, Büveyhoğulları, İsmail'iler, Serbidariler

THE ROLE OF THE LOCAL SHIA GOVERNMENTS IN THE FORMATION OF SAFAVID GOVERNMENT IN IRAN

Abstract

The Islamic world was subjected to a major transformation in 1501 with the establishment of the Safavid Empire. The main reason was the formation of a powerful state in its eastern borders that challenged the Ottoman Empire. There was a long effort behind the establishment of the Safavid Empire. This article shows the pre-Safavid Shiite efforts to building a strong state over the centuries. The situation in which this effort is carried out constitutes the problematic of the research. According to findings, the origins of Shi'ism in Iran are some events that occurred during the Umayyad and Abbasi caliphates, when the Shiites referred to the present Iranian territories because they were not able to find their rights in Arabian geography. The people generally were needed rescuers while they were exposed to attacks from everywhere for a long time. Moreover, in some circumstances, they supported Shiism which showed itself in the form of local states. Tabaristan Alawis, Buyids, Ismailids and Sarbidarid have an important place among these states. The study will be beneficial in terms of the existence and spread of Shiism in Iran and revealing the social impact they have left.

Key words: Iran, Tabaristan Alevis, Buyids, Ismailis, The Sarbadarid

¹ Dr. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, e-posta: ahmadi_azam@yahoo.com

1. Giriş

Peygamberin vefatından hemen sonra Ensâr ve Saideoğulları Sakife denilen yerde toplanmış ve halife seçmek istemiştir. Fakat Sa'd b. Ubâde'yin adaylığı kararı oybirliği ile alınmış bir karar değildir. Bu karara karşı Ömer, Ebu Ubeyde ve Ebu Bekir söz alarak, Kur'ân'da Ensâr kadar Muhâcirûn'dan da övgüyle bahsedildiğini hatırlatmıştır. Aynı zamanda, Arapların Kureys'ten başkalarına itaat etmeyeceklerine dair hadisleri referans göstererek Kureys'in üstünlüğünü vurgulamış, Ebu Ubeyde ile Ömer'den birisine bey'at edilmesini talep etmişlerdir. Fakat Ömer ve Ebu Bekir bu teklifi reddederek bu iş için Ebu Bekir'in seçilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunlar tartışılırken peygamberin damadı olan Hz. Ali ve Kureys'in Haşemi kolundan herhangi birinin bu kararlar hakkında bilgisi olmamıştır (Vaqeeye Seqifeye Beni Saede, 2019). Sürecin sonunda Ali ve taraftarları alınan kararı onaylamamalarına rağmen Ebu Bekir'e bey'at etmiştir. Oysaki bu bey'at memnuniyetsizliğe son vermediği gibi Ebu Bekir'in hilafeti Ömer'e vasiyet etmesiyle siyasi tartışmalar daha çok artmıştır. Bu süreçte meydana gelen siyasi tartışmalar günümüze kadar devam eden mezhepsel ayrışmanın da kaynağını oluşturmaktadır. Aslında Şiiliğin de bu sürecin sonucu olarak ortaya çıktığını düşünebiliriz.

Kelime olarak 'Şia' ve 'Şiiliğin' ne zaman ortaya çıktığına dair net bilgi yoktur (Fığlalı, 1993, s. 33). Bununla birlikte, Emevi ve Abbasilerin son dönemlerine doğru İslam toplumunda hilafet merkezinin resmi din anlayışına karşı Şiilik de dâhil, sofi ve irfan denilen fırkalar artmaya başlamıştır. Yine bu dönemde, Moğolların saldırısı sonrası İslam ve Harezmîlerin merkezi devletlerinin yıkılması, Şii ve diğer İslam fırkalarının güçlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde Abbasilerin ayrımcılık politikaları ise Arap olmayan halkı hilafete karşı hazırlamıştır (Ahmadi, 2020, s. 18). Horasan ve Orta Asya'nın doğusunda bulunan uzak bölgelerde ise İslam'ın yayılması için önemli bir çaba sarf edilmiştir. Bu gibi sebeplerden ötürü dini, siyasi ve mezhepsel ayaklanmalara şahit olunmuştur. Bu durum ise bölgenin kontrolünü daha zor hale getirmiştir. Böylelikle Safevi döneminden önce Taberistan Alevileri, Büveyhiler, İsmail'iler ve Sarbedaran devletleri ortaya çıkmış ve Abbasi halifesine karşı mücadele vermiştir (Deftary, 2006, s. 140). İslam-Arap Halifeliğinin doğrudan yönetimi altında ve bugün ki İran topraklarında bulunan bu devletler, öncesinde Emeviler ve Abbasiler döneminde özerk beylikler olarak, sonrasında bağımsız yeni devletler olarak varlık göstermiştir. Ayrıca bu devletler, İslam Hilafet merkezi ile Müslüman olmayanlar arasında bir mesafe yaratarak İslam Hilafet merkezinin sürekli saldırılara uğramasını engellemiştir. Ancak, 1219-1221 yıllarında Harezmîlerin tahrikiyle Moğollar bölge devletlerini yıkıp kendi devletlerini kurmuştur. Böylece, Moğolların istilası Bağdat'taki Halifeliğin dağılmasına neden olmuştur. Bağdat'da Halifeliğin merkezi otoritesinin dağılması, yerel cemaatlerin ve mezheplerin güç kazanmasına neden olmuştur. Böylece, Safevi İmparatorluğu'nun kurulmasının yolu açılmış ve Şia mezhebi bir devletin resmî ideolojisine dönüşmüştür. Safevi imparatorluğunun kurulması, Şia mezhebinin nüfusunun ve etkinliğinin artması ise İran'ın Sünni İslam dünyasından ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.

1. Şii Grupların İran'a Göç Etmesi

Tüm dini inançlarda olduğu gibi Şia mezhebine göre de, yaratıcı kullarını rehbersiz bırakmamıştır. Bu yüzden de özellikle toplumların ahlaki olarak yozlaştığı dönemlerde her toplum için peygamber gönderilmiştir. İslam inancına göre ise Hz. Muhammed İslam inancına rehberlik etmek amacıyla gönderilmiştir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra oluşan otorite boşluğu ise halifeler ile doldurulmaya çalışılmıştır. Halifeliğin seçimleri sürecinde meydana gelen gelişmeler ile farklı görüşte olan taraflar, İslam çatısı altında farklı mezheplere ayrılmıştır. Şia mezhebinin İslam'ın diğer mezheplerinden ayıran nokta ise "İmamet" konusu olmuştur. Şia mezhebine göre de İslam son din olarak kabul edilmiştir. Ancak, toplumun rehberliği peygamberden sonra imamlara devredilmiştir. İmam kelimesi "rehber" ve "öncü" anlamına gelmektedir. Ayrıca imamlar, peygamberlerin getirildiği din ve ilahi amirlerin muhafaza edilmesinden sorumlu olmakla birlikte imam, Allah'ın halifesi olarak kabul edilmiştir. Bazen Nübüvvet ve İmamet ikisi birden bir kişide toplanmıştır bazen de ayrı ayrı vazifelendirilmiştir. Böylece Şia mezhebine göre peygamberden sonra damadı olan Ali İbne Abutalip ilk imam olarak tanımlanır. Sonra imam görevi Ali'nin oğlu olan Hasan ve Hüseyin'e geçer. Diğer imamlar ise Hüseyin'in soyundan 12. İmama dek devam edilir (Sadr, 2009). Mehdi denilen 12. imam gözlerden kayıp olarak zuhur ettiği zaman dünyayı tüm kötülüklerden arındırarak adaleti koruyacaktır. Ancak Şiilerin de arasında Mehdi'nin kim olduğu üzerinde hemfikirlik yoktur ve onlarda farklı dallara ayrılmaktadır. Dört İmama inananlar Zeydiye, yeddi imama inananlar İsmail'iler, on iki imama inananlar ise İmamiye olarak tanınırlar.

9. yüzyıl, İran'daki Şiiilerin sosyal-kültürel gelişim dönemi olarak düşünülmektedir. Şii misyonerlerin çabaları ile İmam-iye Şiiliği'nin İran'da kanat açtığı bilgisi mevcuttur. Cafer Sadık (Şii inancına göre 6. İmam) döneminde Kum, İran'ın ilk Şii kenti olarak ortaya çıkmıştır. El-Eşari'ler, Kum şehrinde yerleşmiş olan Cafer Sadık'ın ilk takipçileri sayılmaktadır. El-Eşari'ler Kufe'den Kum'a gelip Şiiliğin İran'a transfer edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. İran'a Şii transferinin önemli bir kısmı ise, Abbasi döneminde Şiiilerin sekizinci imamı Hz. Rıza'nın Halife olan Emin tarafından veliaht seçilerek Horasan'a varmasıyla gerçekleşmiştir. 816'da gerçekleşen bu yolculukta İmam Rıza'nın önemli bir etkisi olmuştur. Bu dönemde, İmam Rıza'nın peşinden çok sayıda Şii Horasan'a taşınmıştır. Bu gelişmeler, İran Şiiilerinin dinamiklerini ve büyümesini önemli ölçüde değiştirdiği gibi, İran Şiiilerinin sosyal kimliğinin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Şii nüfusunun önemli bir kısmı Zeydi mezhebinden İmamiyye mezhebine (12. İmamlık/ Caferi) geçmiştir. Rey, Kazvin, İsfahan, Ahvaz, Şiraz, Neyşabur, Sebzevar gibi şehirler Şiiilerin en yoğun olduğu şehirler olmakla birlikte, Şii nüfusu giderek artış göstermiştir. Hatta önceleri, çoğunluğunu Arap-Sünni nüfusunun oluşturduğu Ahvaz şehrinin yarısını da artık Şiiiler oluşturmaktadır (Askeri, 2012, s. 57-64). Ayrıca, Allameye Helli, Şeyh Tusi, Şeyh Kuleyni, Şeyh Müfid, Seyid Murteza gibi yazarlar ve bilim adamları İran'da Şii nüfusunun gelişmesine ve yetişmesine katkı sağlayarak, İran'ın geleceğine yön vermiştir. Bu da halkı Safevi dönemine hazırlamada önemli rol oynamıştır (Teghi, 2007, s. 126-151).

2. Taberistan Alevi Devleti (864-929)

Taberistan bölgesi, Hazar denizinin güneyinde yer almaktadır. Güneyde Rey, doğuda Gorgan ve Horasan, batıda Gilanbölgelerini içeren Taberistan, genel olarak yüksek dağlarla kuşatılmıştır. Yağmurlu ikliminden dolayı ziraata uygun bir bölge sayılmaktadır. Bu yüzden Taberistan, klasik tarihçilerin ve yazarlarında dikkatini çekmiştir. Örneğin, Kalkaşendî, Taberistan'ın güzelliğine hayran olduğunu şöyle ifade eder: "*Civarda Taberistan'a denk başka bir memleket yoktur*". Ayrıca Taberistan verimli topraklarından ötürü tarım ve ticaret ileri derecede geliştiği bir bölgedir. Özellikle gelişmiş ipek üretimi ve komşu bölgelere gerçekleştirilen ipek ihracatı bölgenin gelişmesine önemli düzeyde katkı sağlamıştır. Bu etkenlerden ötürü bölge, tarım ve stratejik yönden oldukça gelişmiştir (Yaşaroğlu, 2008, s. 22).

Günümüzde İran'ın kuzeyinde bulunan bu bölge, coğrafi nedenlerden ötürü Müslümanlar tarafından fethedilen son bölgelerden biridir. Abbasiler döneminde ise bu bölge İslam'ın hilafet merkezi olan Bağdat hâkimiyetinden uzak kalmıştır. 1109 yılına kadar Müslüman olmayan bölge halkı, çoğunlukla Zerdüş ve Mani dinlerine inanmaktaydılar. II. Hicri asırdan sonra İslam dini Teberistan bölgesine nüfuz etmeye başlamıştır (Yaşaroğlu, 2008, s. 26). Özellikle, Abbasiler döneminde uygulanan ayrımcılık politikaları nedeniyle halk arasında artan memnuniyetsizlik, yine bu tür politikaların peygamberin soyundan gelen kişiler tarafından da memnuniyetsizlik ile karşılanması, halkın hilafet merkezinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Böylece Taberistan bölgesi, Abbasiler tarafından yapılan baskılara maruz kalan kişilere güvenilir bir sığınak oluşturmuştur (Hakshenas, 2015).

Bununla birlikte, bölgenin coğrafi şartları da dini inançlarından dolayı saldırıya maruz kalan kişiler için de güvenilir bir bölge olarak görülmesinin diğer bir nedenini oluşturmaktadır. Çevresi dağlar ve Hazar denizi tarafından kuşatılan Taberistan'ın fethedilmesi çok ciddi askeri güç ve planlar gerektirdiğinden, bu bölge İran'ın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında çok geç İslam ordusunun eline geçmiştir. Yaşaroğlu'ya göre "*Hisar vazifesi gören bu dağlar, Taberistan'ı İslâm akınlarına karşı koruyordu. Bu sebeple Müslümanlar Rey'i fethettikten sonra, kuzeydeki Taberistan'a değil, Elburz'un güneyindeki vadide, doğuya doğru uzanan Rey-Kûmis hattından, çok daha uzak mesafede bulunan Cürcan'a yönelmişlerdir*" (Yaşaroğlu, 2008, s. 26). İslam nüfusunun bölgede çoğunluğu oluşturması ise bir asır kadar sürmüştür. Bölgede artan İslam nüfusu ile birlikte, İslam ve diğer dinler yüz yıl beraber yaşamıştır. Zamanla bölgede artan nüfus, Bağdat hilafetine karşı meydan okuma amacıyla siyasi iktidarı ele geçirmek çabalarını güçlendirmiştir. Bu gibi gelişmeler ise, Abdullah Memun Abbasi tarafından Horasan'a vali olarak atanan Tahir b. Hüseyin, Tahiroğulları adlandırarak özerk bir yönetim kurduğunu ilan etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu şekilde, 821 yılında ilk İran yerel hükümetinin kurulması gerçekleşmiştir. Tüm bunlar ile birlikte bazı tarihçiler, İran özerk yönetiminin kurucuları olan Tahiroğullarının soyunu, Mekke'nin ünlü aşiretlerinden olan Hazaei kabilesine dayandırmaktadır. Tahiroğulları ise İranlı halkın arasında meşruiyet kazanmak amacıyla kendi soylarını İran'ın efsanevi kahramanı olan Rüstem'e dayandırmıştır (Frye, 1984, s. 186). Bu tür iddialar ile Tahiroğulları, kendi

iktidarlarının sınırlarını Taberistan bölgesine kadar uzatmayı başarmıştır. Ancak, İslam topraklarının dört bir yanından bölgeye göç edenler Tahiroğulları için önemli bir muhalefet oluşturmuştur. Tahiroğullarının bu nedenle göç eden muhalefete karşı baskıları artmıştır. Uzun bir süre Taberistan bölgesinde yan yana sorun yaşamaksızın varlıklarını gösteren farklı inançlar, Tahiroğulları tarafından artan baskılar nedeniyle, Zeydiyye gibi isyancı fırkaların birleşerek yeni bir devlet kurmasına neden olmuştur. Baskı gören muhalif gruplar Teberistan halkı Sebzevar şehrinde yaşayan Hasan İbn-e Zeyd'e mektup yazarak kendilerini desteklemesini talep etmiştir. Hasan İbn-e Zeyd'in Teberistan'a gitmesiyle beraber muhalefet güçlenmiştir. Zamanla, bazı şehirlerin kontrolünü ele geçiren ve Zeydi inancını benimseyen Hasan İbn-e Zeyd Taberistan Alevi devletini kurdu (Deftary, 2006, s. 150).

Hasan İbn-e Zeyd, Şii gruplardan sayılan Zeydiyye mezhebine bağlıydı. Peygamberin torunu olan Hz. Hüseyin'in öldürülmesi ve Emevilerin İslam'a aykırı davranışları toplumun tepkisini çekmiş ve bir isyana yaklaştırmıştır. Böylece 740 yılında, Hz. Hüseyin'in torunu ve Zeynülabedin'in oğlu olan Zeyd İbn-e Ali'nin önderliğinde Kerbela olayının intikamını almak için, Küfe şehrinin Emevi halifesine karşı bir isyan düzenlenmiştir. Bu isyan başarısız olmuş ve ön gördüğü hedefe ulaşamamıştır. Ancak fırka olarak kendi hayatını sürdürmekte devam edebilmiştir. Zeyd İbn-e Ali'nin isyanından sonra bir dizi isyanlar ortaya çıkmıştır. Bu isyanlar giderek liderin ismini alıp Zeydiyye isyanları olarak anılmıştır. Sonraları Zeydiyye olarak anılan bu kişiler, zamanla radikal bir siyasi hareketten ılımlı bir mezhebe dönüşmüştür. Dolayısıyla Zeydiyye devrimci bir hareket olarak dönemin siyasetinde ve Şiilik tarihinde önemli bir rol oynamıştır (Deftary, 2006, s. 150). Zeydiyye Şiiliğin egemen kolu olan Caferi mezhebi ile hem benzer hem farklı öğretilere sahiptir. Caferi mezhebi Hz. Hüseyin'in oğlu olan Zeynülabedin'i 4. İmam kabul edilirken, Zeydiyye inancına göre Aşure günü Kerbela'da ortaya çıkan savaşa katılmayan Zeynülabedin İmamlık vasfını kaybetmiştir. Bununla birlikte, Zeydiyye mezhebi başlangıç olarak hükümete karşı isyanlarla ortaya çıkıp gelişme göstermiştir. Diğer bir fark olarak, Caferi mezhebine göre var olan hükümete karşı isyan etmek tavsiye edilmez. Yine, Zeydiyye Şiilerine göre İmam Zeynülabedin yani liderleri olan Zeyd'in babası hükümet gasp eden Emevilere karşı isyan etmediği için İmam şartını taşımazken, Zeynülabedin bir âlim olarak kabul edilmiştir (Behniyafer, 2008, s. 49-76).

Abbasiler dönemi hilafetin baskılarından dolayı farklı bölgelere göç eden diğer bir fırka Zeydiyye Şiileri olmuştur. Taberistan Bölgesi'nin İslam ordusu tarafından ele geçirilmemesi ve merkezi iktidarın kontrolünden uzak kalması Zeydiyye dâhil, diğer farklı fırkalar içinde iktidara karşı önemli bir sığınak olmuştur. Zeydiye Şiilerin Teberistan'a akması, Zeydiyye fırkasının önemli oranda gelişmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, Taberistan halkının İslam dünyasının resmi mezhebi olan Sünni mezhep ile tanışmadan evvel Zeydiyye fırkasıyla tanışması, bölge halkının bu fırkaya eğilimini kolaylaştırmıştır (Reyisussadat, 1991, s. 78-82). Bu nedenle, Zeydiyye devletinin kurulması İran'da yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Zeydiyye Şiileri, Hilafet merkezinin resmi mezhebi olan Sünniliğe ve ardından resmi dili olan Arapçaya karşı yerel dilleri desteklemiştir. Ayrıca Zeydiyye Şiileri, İslam öncesi İran'da Sasani devletinin divan mirasını sahiplenmiş, Fars bilim adamları ise hükümet tarafından ağırlandı ve teşvik edilmiştir (Meskob, 2006, s. 95-97 & 48). Bu haliyle, Taberistan Alevileri olarak tanınan Zeydiyye Şiileri, İslam dinini bu bölgede yayarak İslam Dünyasına katkı sağlarken, aynı zamanda İslam kültürünü bölgeye taşıyarak bölge halkının Müslümanlaşmasını sağlamıştır. Zamanla, Zeydiyye Şiileri bölgede sağladıkları güç ve Bağdat Hilafeti'ne karşı yaptıkları ayaklanmalar, İran geleceğinde önemli rol oynayan İmamiyye (12. İmamlık/ Caferi) fırkasının güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Deftary, 2006, s. 72).

Taberistan'da kurdukları hükümeti, Abbasi Halifeliği ile denk bir devlet olarak gördüğünü bildiren Zeydiyye, diğer yerel hükümetlere karşı yukarıdan aşağı bir tutum sergilemiştir. Bu tutum ile Zeydiyye'nin üçüncü hükümdarı olan Nasir-i Kebir (844- 916), yerel hükümetlerin desteğini alırken, Taberistan'daki tarım alanları ve topraklarını köylülere dağıtması ile köylülerin desteğini kazanmayı başarmıştır (Reyisussadat, 1991, s. 81). Zeydiyye hükümetinin zayıflaması ile yerini Büveyhiler almıştır. Zeydiyye devletinin zayıflamasından sonra birkaç küçük yerel devlet kendilerini Zeydiyye'nin devamı olarak göstermeye çabalamıştır. Fakat Büveyhilerin devletinin ortaya çıkmasıyla Zeydiyye'nin devlet mirası onların eline geçti. İsmaililer fırkasının güçlenmesi ile Zeydiyye fırkasının izleri 13. yüzyılda Teberistan bölgesinden tamamen silinmiştir (Madelung, 2005, s. 177-192).

3. Büveyhiler (932-1055)

Safevilerden önce kurulan Şii devletler arasında Büveyhoğulları Devleti en büyük ve güçlü devlettir. Büveyhoğulları 932 yılında Ali, Hasan ve Ahmet kardeşler tarafından kurulmuştur. Ana vatanları Teberistan bölgesinin komşusu olan Gilan bölgesidir. Zamanla Büveyhoğulları İran ve Irak'ın kuzey toprakları hariç diğer tüm bölgelerdeki topraklarına hâkim olmuştur. 945 yılında Hasan Büveyh'nin Bağdat'a varmasıyla, 110 yıllık Büveyhoğulları tarihi Bağdat'ın egemenliklerine girmesi ile başlamıştır. Sadece İran'da değil, İslam tarihinde Büveyhoğulları'nın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Büveyhoğulları gücünü ve büyüklüğünü ise üstün askeri yeteneklerinden almaktadır. Yine bu güce dayanarak İslam topraklarının geniş coğrafyasında hilafet merkezi olan Bağdat hükümetine ve diğer yerel hükümetlere karşı meydan okumayı başarmıştır. Uzun sürmeden birçok bölgeyi ele geçiren Büveyhoğulları, Farsi olan taraftarlarından birçok mal ve ganimet toplamayı başarmıştır. Büveyhoğulları'nın hâkimiyeti, Şii'lerin siyasi ve sosyal yaşamlarını büyük oranda etkilemiştir. Büveyhoğulları 945 yılında Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, Şii kimliklerini Halifeye kabul ettirmeyi başarmıştır (Azer, 2006, s. 83-100).

Büveyhoğulları'nın Bağdat'ta saldırmalarıyla ve iktidarı ele geçirmesiyle Halifenin durumu zayıflamış ve giderek önemini kaybetmiştir. Halifeliliğin önemini kaybetmesi ile sadece siyasi alanda değil, aynı zamanda dönemin dini, sosyal ve iktisadi yapısında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bağdat'ın Büveyhoğulları'nın egemenliğine girmesi ile Muizzu'd-Devle (Hasan Büveyh'nin lakabı) Halifeyi öldürüp Zeydi Şii'lerden birisini Halifelığe geçirmeyi düşünmüşse de, danışmanlarının engellemesi ile bu düşüncesinden vazgeçmiştir (Azimli, 2005, s. 19-32). Zamanla Büveyhoğulları bu fikri gerçekleştirmeye gerek kalmadan Bağdat'da siyasi iktidarı, halifelerin otoritesini ve kadınların yetkilerini eline geçirmiştir (Çahardehi, 1965, s. 103-125). Abbasi halifeliliğinin zayıflamasıyla Büveyhoğulları, yeni bir düzen kurarak bölgedeki güç ve iktidar boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Büveyhoğulları Bağdat'ı ele geçirdikten sonra kargaşa ve düzensizlik bir nebze de olsa sona ermiştir. Büveyhoğulları Şii mezhebine bağlı olsalar da, Sünni halifeliliği ortadan kaldırmamıştır. Bir süre Hilafeti Şii'liğe geçirmek için çabalamıştır. Ancak bu kararı ile hem hilafeti Şii'liğe dâhil ederek Şii destekçilerinin, hem de Bağdat'da kurdukları bu yeni düzen sayesinde kazandığı diğer destekleyici olan azınlık grupların tepkisini almaktan çekinmiştir. Ayrıca, Büveyhoğulları hilafet konusunu fırsata çevirerek Sünni mezhebinden olan cemaatlerle ilişkilerinin devamlılığını sağlamıştır. Bu şekilde, hilafetin de kontrolünü ele geçiren Büveyhoğulları, istediği kişiyi halife olarak atayıp geri çekerek Sünni halifeliliğin kontrolünü de ele geçirmiştir. Bağdat hilafetinin Büveyhoğulları'nın eline geçmesi siyasi kontrolü sağlaması açısından büyük bir kazanç olmuştur (Azimli, 2005, s. 12-32).

Geniş topraklarda hâkimiyet kuran Büveyhoğulları'nın egemenlik sağladığı topraklarda meşruiyet sağlamakta zorlandığına dair görüşler de mevcuttur. Ahmet Güner'e göre " Büveyhoğulları, hâkim oldukları topraklarda bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıyaydılar. Onların bu soruna çözüm üretme yönünde attıkları adımlar, önemli ölçüde zamanın şartları ile kendilerinin ve kurdukları hanedanlığının bazı niteliklerinin gerektirdiği şekillenmeler içinde gerçekleşti ve bir takım farklı arayışları temsil etti. Anavatanlarında (Deylem/ Gilan) Zeydiyye mensup olan ve hanedanı kurduktan sonra da zaman içinde bir ölçüde İmâmiyye'ye (12. İmamlık/ Caferi) meyleden Büveyhoğulları, bu dini fırkalara mensup zümrelerin kendilerinden beklediği gibi bir Şii hilafet kurarak meşruiyetlerini buna dayandırma yoluna gitmediler" (Güner, 2005, s. 57-75). Büveyhoğulları'nın meşruiyet sorunu yaşamasının en önemli nedeni, Şii inanca sahip olmalarına rağmen, Mısırda iktidarda olan Fatimi Şii'lerine karşı çıkması olmuştur. Bu bağlamda, "*Bağdat'taki Sünni halife Kadir Billah'ın Fatimilerin nesebinin sahih olmadığına dair hazırladığı rapora destek oldukları gibi, ayrıca Musul'da Fatimiler adına hutbe okuyan Ukayli emrine karşı ordu gönderilmesini rica eden halifenin isteğini derhal yerine getirip, burada tekrar Sünni halife Kadir Billah adına hutbe okunmasını sağladılar*". Büveyhoğulları'nın Fatimilere karşı olmasının nedeni aynı zamanda tabi olmak istememesi olmuştur. Bu nedenle, Fatimi devletine karşı olan yerel devletleri desteklediği bilgisi de mevcuttur. Yine bu dönemde, Fatimilere karşı Karmatileri tarafından düzenlenen eylemler de sürekli Büveyhoğulları tarafından desteklenmiştir. Hatta Büveyhoğulları ile Fatimileri bu dönemde yakınlaştıran tek ortak nokta Bizans düşmanlığı olmuştur (Azimli, 2005, s. 12-32).

Büveyhiler meşruiyet sorunu yaşamış olsa da mezhep konusunda herhangi bir çatışmaya müsaade etmemiştir. Bu nedenle, Büveyhoğulları Dönemi'nin İslam tarihinde özgürlük açısından da kayda değer bir dönem olduğu görülmektedir. Ayrıca herkes kendisini, kendi fırkasının öğretilerini ifade etmekte serbest bırakılmıştır (Barani, 2014, s. 7-30). Yine, Büveyhoğulları'nın iktidarı ele geçirmesi

ile İslam kültüründe ve bilimsel alanlarda önemli gelişmeler olmuştur. Büveyhoğullarına ait sarayda bilim adamları, şairler, tabipler ve müneccimler barındırılarak, İslam kültürüne önemli katkılar sağlanmıştır. Özellikle, İzdud-Devle döneminde bilim ve kültür önem kazanarak gelişmiştir. Çeşitli yerlerde camiler, kütüphaneler, bilim merkezleri ve manastırlar inşa edilmiştir. Bu merkezlerden çok sayıda kişi İslami bilimlere katkı sağlamıştır. Farklı kültürel ve sosyal öğretiler ile tanışılması sonucunda, farklı mezhepler bir arada yaşamayı öğrenmiştir. İslam fırkaları arasında yaşanan bu olumlu etkileşim, savaşa ve çatışma ile tarafların birbirini reddetmesi yerine, mezhepler arasında barışçıl yollar ile sürdürülen ikili tartışmaları geliştirmiştir. Özellikle Sünni dünyasının önemli iki kelam ekolü olan Mutezile ve Eşaire gibi fırkalar birbirinden etkilenmiştir. (Barani, 2014, s. 7-30). Bu dönemde Büveyhoğulları'nın desteğini alarak Mutezile fırkası da kaybettiği saygınlık ve gücü yeniden ele geçirerek, çeşitli bölgelerde nüfuzunu arttırmıştır. Büveyhoğulları devletinin veziri Sahib İbn-e Abbad (995) döneminde Mutezile en güçlü konumuna ulaşmıştır. Mutezile'nin bu dönemde etkinliğinin artmasında kültürel alanda yaşanan gelişmeler de önemli bir yere sahiptir. Örneğin Kadı Abdülcebbâr'ın yazdığı kitaplar Mutezile düşünce sistemini anlamakta önemli bir yere sahiptir. Günümüze dâhil Mutezile öğretileri Abdülcebbâr'ın eserleri üzerinden aktarılmıştır (Yurdagür, 1986, s. 117-136).

Devlet yönetiminde kendilerine has bir yönetime sahip olmayan ve Abbasilerin idari sistemini değiştirmeksizin kullanan Büveyhoğulları'nın etkinliği 983 yılında İzdu-l Devle'nin ölümüyle zayıflamaya başlamıştır. Bu süreçte Halife Kadir Billâh da Büveyhoğullarına karşı örgütlenen yerel aktörlerle birleşip Büveyhoğulları'nı zayıflatmayı başarmıştır. Özellikle Büveyhoğulları'nın bütün Şii'leri bir çatı altında birleştirecek bir halifelik merkezi kurmaması bu süreci hızlandırmıştır. Diğer taraftan, önemli bir askeri güce sahip olan Türkler ile uzun süre savaşan Büveyhoğulları, zamanla güçlerini kaybetme durumuna gelmiştir. 1055'te de Selçuklu Tuğrul Bey'i Bağdat'ı ele geçirerek Büveyhoğulları'nın son sultanı olan Melik Rehim'iyi tutuklamıştır. Bu olayın ardından çok kısa bir süre sonra Fars vilayetininin fethedilmesi ile Büveyhoğulları'nın varlığı ve etkinliği sona ermiştir (Fakihi, 1999, s. 62).

İsmail'iler (1090-1256)

İsmail'ilerin öğretisi olan İsmaililer hareketi, bugün İran denilen topraklarda ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Mısır Fatimileri ile ilişkisini keserek, bir yerel hareket olarak varlığını sürdüren bağımsız bir devlet haline gelmiştir. İsmail'iler ya da İsmailiye kendilerini Şii'lerin altıncı İmamı olan Cafer Sadık'ın İsmail oğluna dayandırmaktadır. Bunun nedeni, Cafer Sadık'ın hayattayken en büyük oğlu olan İsmail'i kendi halefi olarak seçmiş olmasıdır. Ancak Cafer Sadık hayattayken oğlu İsmail vefat etti. Cafer Sadık oğlu Musa Kazım'ı kendi halefi olarak imam seçmesine rağmen bazı Şii'ler tarafından bu seçim kabul görülmedi. Böylece İsmail'in vefatından sonra iki grup İsmail'in taraftarı olarak ortaya çıktı. (Madelung, 2006, s. 281). Bu gruplar bir toplumsal harekete dönüşmek için çok küçük ve önemsizdiler. Ancak yeni bir inanç ve akideyi temsil ederek küçük grup olarak ortaya çıktılar.

İsmail'ilerin inancına göre vahiy, ilahi bir mesaj taşıyan "*Natık bir peygamber ile başlatılan yedi nebevi devrinde nazil olmuştur*" (Madelung, 2006, s. 282). İsmail'iler inancına göre Âdem, Nuh, İbrahim, İsa, Musa ve Muhammed peygamber olarak gelmiş ve her peygamber getirdiği mesajın açıklanması amacıyla bir Vasi atamıştır. Bu inanca göre Âdem'in imamı Şeys, Nuh'un imamı Sam, İbrahim'in imamı İsmail, Musa'nın imamı Harun, İsa'nın imamı Şemun ve Hz. Muhammed'in imamı ve vasisi ise Ali'dir. Böylece her peygamberin dönemi bir Vasi ve her Vasinin devamı olarak bir imam ile devam etmiştir. İsmail'ilere göre "İmam" ve "İmamet'in" konumu çok önemlidir. Bu fırkaya göre "İmam" masumdur. İmam göklerin merkezi ve yeryüzünün kutbudur. Yani dünyanın oluşturulması İmam'a bağlı ve onunla ilgilidir. Ayrıca aynı zaman ve mekân dairesinde birden çok İmam olamaz. İmamiyye (12. İmamlık/ Caferi) Şiiliğe göre İsmail'iler Şiiliğin Haricisi diye sayılabilir (Cavid, 2012, s. 84-85). İsmail'ilerin inancına göre ise, Şii'lerin 6. İmamı olarak Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'in babasından sonra imam olacağı düşünülmüştür. Fakat İsmail'in babasından evvel ölmesi üzerine Şii'ler iki gruba ayrılmıştır. Bir grup, Cafer Sadık'ın diğer oğlu olan Musa Kazım'ın imametini kabul ederken, diğer grup ise, İmamet'in kardeşten kardeşe geçemeyeceği iddiasıyla, İsmail'in ölmesini reddedip onu vaat edilen ve gözlerden kayıp olan Mehdi olarak kabul etmiştir (Cavid, 2012, s. 84-85). İsmail'in ölmesi ile onu Mehdi olarak kabul eden grup Vakifiyye olarak tanınmaktadır. Vakifiyye'ye göre, Şii İmameti İsmail'in ölümü ile sonlanmıştır. İkincisi Mubarekiyye'dir ki İmamet'in İsmail'in

ölümünden sonra İsmail'in diğer oğlunun hakkı olduğunu savunmaktadırlar. Mısır'da iktidarı ele geçiren Fatımiler Devleti, kendi soylarını İsmail'in oğluna dayandırarak Mubarekiyye kolunu güçlendirmiştir (Khalatbari, 1990, s. 57-58). Ayrıca İsmaililer Kuran'ın teviline inandıkları için toplumun her zaman bir imama ihtiyaç duyduğunu ileri sürmüştür. İmam yoksa toplumu yönlendirmek isteyecek ve bu iktidar boşluğunu dolduracak bir Dâi (davet eden) onun yerine geçecektir (Tan, 2015, s. 90). Bunun örneği tarihte yaşanmıştır. 910 yılında İsmailiye mezhebinin büyük Dâisi Ubeydullah, Fas'a giderek Aglebiye devletini ortadan kaldırmıştır. Böylece gücüne güç katan Ubeydullah, Fas'ı tamamen kontrol altına almıştır. Ubeydullah, kendi soyunu peygamberin kızı olan Fadime'ye dayandırarak kendi kurduğu devlete de Fatimi adını vermiştir ve sonra İsmail'iler, Fatimi devletini geliştirerek Mısır'da devlet kurmuştur (Üçok, 1968, s. 112).

İsmail'ilerin arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan dolayı İran İsmail'ileri 1093'te Hasan Sabbah adlı Dâi tarafından yeni bir hükümet kurmuştur. Kurulan bu hükümetin merkezi olarak Alemut Kalesi belirlenmiştir. Bölge halkı kayıp imamın temsilcisi olan Hasan Sabbah'ın liderliğini kabul etmiştir. Yine bu dönemde Hasan Sabbah'ın öncülüğünde, Suriye gibi bölgeler ele geçirilmiştir. Hasan Sabbah güç kazandığı sürede Mısır'daki Fatimi halifeliği ile iyi geçinmeye ve Selçuklularla işbirliği yapmaya gayret etmiştir (Üçok, 1968, s. 112). Bu yüzden hilafet merkezi olan Bağdat'a meydan okuma cesareti göstermiştir. Bağdat hükümeti Selçuklar ve Harezmîler gibi yerel güçleri İsmail'ilere karşı kullanmakta başarısız olmuştur. İsmail'ilerin güç kazanmasının en önemli nedeni, hiç şüphesiz Bağdat, Selçuklular ve Harezmîleri karşı karşıya getirmek amacıyla uyguladığı stratejiler olmuştur. İsmail'iler dengeyi korumak amacıyla daima güçlü hükümetlere yakın olmuştur (Şarifi, 2002, s. 125-126). Fakat tüm bu çabalara rağmen zamanla halk arasında itibarlarını kaybetmiştir. 1255 yılına gelindiğinde, Moğol Holaku Han saldırısında İsmaili devleti yıkılmış ve 200 yıl boyunca İslam topraklarındaki etkinliği sona ermiştir.

İsmail'iler özellikle Nasir Hüsrev ve Hasan Sabah döneminde yoğun bir şekilde kendilerine taraftar edinme çabasına girmiştir. Aynı zamanda Sünni hilafete ve onun otoritesini temellendiren din anlayışına karşı olmaları nedeni ile çoğu zaman bu desteği bulamamıştır. Ancak kendi inanç öğretilerini referans alan yeni bir din ve kültürel anlayışının temellerini kurmak için çalışmıştır. Bu sebeple, İsmail'ilerin İran'da oluşunun Fars dili ve edebiyatının gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde bilim insanları Fars dili ve Şiilik üzerine çalışma yapması amacıyla desteklenmiştir. Buna ilave olarak, Bağdat'a karşı İran'da yaşayan Şii nüfusun eski geleneklerini yeniden canlandırarak onlara yeni bir kimlik ve milli duygu yaratmaya gayret göstermiştir (Meskob, 2006, s. 97-100).

4. Serbedari Devleti (1333-1381)

Moğolların Horasan bölgesine saldırması ile dönemin önemli devletlerinden olan Harezmîler zayıflamış, Şii ve diğer İslam fırkaları ise güç kazanmıştır (Ahmadi, 2020, s. 18). 1335 yılında son Moğol İlhanı olan Abu Sait Bahadır Han'ın ölümünden sonra ise İran'ın bazı bölgelerinde yerel ve küçük devletler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu devletlerden biri de İran'ın merkezinde bulunan Sebzevar (Baştın) şehrinde kurulan Serbedaran Devleti'dir (Sadrazadeh, 2005, s. 100-112).

Serbedari Devleti Sebzevar kentinin içerisinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gelir durumu düşük ve katı Şii inancına sahip ailelerin yaşadığı köylerin birleşiminden oluşan bölge halkı Moğolların yönetimi altında olmaktan memnun değildir. Bölgenin önemli isimlerinden olan ve sözü dinlenen Şii din adamı olan Şey Hasan, köyleri tek tek gezerek Şii mezhebini tebliğ etmiştir. Zamanla Şeyh Hasan'ın destekçileri artmıştır. Bu durum yerel Moğol yönetimi altındaki hükümdarları zor durumda bırakmıştır. Moğol hükümetinin ikazı üzerine Şeyh Hasan tutuklanmıştır. Bu olayın ardından, Serbedari halkından iki dindar ailenin Moğol elçilerine ev sahipliği yapacağına duyulması üzerine halk aileye karşı ciddi bir tepki vermiştir. Halkın tepkisinden sonra elçilerin ağırlanması reddedilmesi üzerine elçiler aileye karşı taciz edici davranışlarda bulunmuştur. Gerek aile gerek bölge halkı bu saygısızlığa karşı tepki vererek elçileri öldürmüştür. Halkın isyanı bunun ile de sınırlı kalmamıştır. Amir Abdul Rezzak adında bir gencin önderliğinde bu isyanlar büyümüş, Moğol hükümdarının yıkılmasına kadar sürmüştür. Moğollar yıkıldıktan sonra da devam eden isyanlar, Serbedaran devletinin kurulması için ilk adım olmuştur. Horasan vilayetinin küçük kentinde başlayan bu siyasi-dini eylemler kısa süre içinde bölge halkına güven ve istikrar için ümit olmuştur. Halkın Serbedarlara destek vermesinin diğer önemli bir nedeni ise, Serbedarların kendi

hâkimiyetlerini zulüm ve adaletsizliğe son verme çabası üzerine kurmayı amaçladıklarını sık sık dile getirmesidir. Bu düşünce üzerine kurulan Serbedarlar Devleti, devleti başka bir devletten miras olarak almamış veya bu hareketin liderleri farklı ailelerden geldiği için bir hanedanlıkta kurmamıştır (Mir Ahund, 1960, s. 435).

Serbedarlar bir taraftan toplumsal eşitliği benimsemiş olmakla birlikte diğer yandan radikal dini görüşleri ile de dikkat çekmiştir. İbn-e Batute bir taraftan Serbedarlara hırsız derken, diğer taraftan, Serbedarlar Devleti'nin bölgede sosyal adaleti ve güvenliği sağlarken önemli bir yönetim sağladığını söyler; İbn-e Batute “*Serbedarlar yönetiminde altın paraların yere düştüğünde sahibi bulunana dek kimse ona dokunmazdı*” şeklinde ifade etmiştir. Bu haliyle, toplumsal adaletin nasıl uygulandığını da belirtmiştir (Batute, 1991, s. 464).

Serbedaran hükümetinin İmamiye (12. İmamlık/ Caferi) Şiiliği alenen tebliğ etmesi ve onu Doğu'da olan Sünni komşularına karşı savunması, bölgede önem kazanmasında ve yerel halktan destek görmesinde etkili olmuştur (Perviz, 1969, s. 101-118). Serbedarlar Devleti Şii mezhebini yaymak amacıyla Şii ulemalarını ağırılarak onları kitap yazmaya teşvik etmiştir. Bunun için tüm maddi desteği de sağlamıştır. Bunun yanı sıra İran sınırlarında Şii ulemanın sayısı az olduğu için sınır dışında yaşayan Şii ulemalarını kendi hükümetlerinin sınırlarına davet ederek, onların konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Ulema bu davete kimi zaman Sebzevar bölgesine göç ederek karşılık verirken, kimi zaman ise kitap ve risale yazıp hükümet başkanına ithaf ederek desteğini göstermiştir. Serbedarların bu daveti sadece ulemayı değil aynı zamanda sanatçıları, şairleri ve bilim insanlarını da kapsamıştır. Aynı zamanda cami, medrese, hamam vs. yapılması ile de mimari anlamda kültürün yansıtılmasına önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca Serbedarlar döneminde önemli mimari ve tarihi yapıların inşa edilmiş olması Behyak, Neyşabur ve Tus gibi şehirlerin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Serbedarlar Devleti bu şekilde Şii kültürüne ve kimliğine katkı sağlarken bir taraftan da yoksul aileleri, yetimleri ve dul kadınları koruyarak önemli bir destek kazanmıştır (Perhizkari, 2014, s. 31-50).

1380'da Timur'un Horasan'a saldırısı zamanla Serbedarların bölgesine de sıçramıştır. Timur ilk olarak bu bölgeye saldırmayı düşünse de, hükümet yeni başkan olan Hacı Ali Mueyyit, bölge halkını tehlikeye atmamak için 1381'de Timur'a direnmemiştir. Böylelikle Serbedarlar Devleti bir süre, Timur'un yakıp yıkmaya politikasına maruz kalmamıştır. Ancak zamanla Sebzevar bölgesinde hükümete karşı ayaklanmalar ortaya çıkmaya başlamış, bu ayaklanmalar sonucunda Timur kentte olağanüstü tedbirler almıştır (Perviz, 1969, s. 101-118). Timur'un zamanla uyguladığı tedbirlerde ileri giderek Serbedarlar Devleti'nin varlığına son vermiştir.

Sonuç

Emeviler ve Abbasilerin artan ayrımcılık politikaları yüzünden İslam topraklarında bu politikalara karşı isyanların da sayısı yükselmiştir. İslam'ın yozlaşmasını ileri süren fırkaların birçoğu, hilafet merkezinin resmi din anlayışına da karşı çıkmışlardır. Bu sebepten dolayı Arapça dilinin kutsallığı da sorgulanıp yerel dillerde kitap yazmak teşvik edilmiştir. Başka bir deyişle, İslam hükümetinin yozlaşmasıyla toplumsal hareketler hızlıca mezhepsel çatışmalara dönüşüp kendi hükümetlerini inşa etmek istemişlerdi. Bu bağlamda, yeni hükümetler meşruiyet kazanmak için yerel dil ve kültürleri desteklemişlerdi.

İran'ın Taberistan bölgesi gibi bazı bölgelerinin coğrafi şartlarından dolayı İslam ordusunu eline geçmemesi muhalefet gruplara sığınacak yer haline dönüşmüştü. Bu yüzden muhalefetin bu bölgelere göç etmesi, yerel halkın ilk İslam ile karşılaşması da bu gruplar vasıtasıyla olmuştur. Böylece yeni Müslüman olanlar bu hareketleri destekleyerek onların yeni hükümet kurmaya gösterdikleri çabalarda yardımcı olmuşlardır. Diğer taraftan da yerel hükümetler halkın dil ve geleneksellerini hilafet merkezine karşı olarak korumaya çalışmıştı.

Böylece sözü geçen Taberistan Alevileri, Büveyhoğulları, İsmail'iler ve Serbedarlar gibi yerel hükümetler İran'ın İslam'dan önce sahip olduğu kültürün yeni nesillere aktarılmasında önemli rol oynadılar. Ayrıca İran'da Şiiliğin farklı dallarının yayılmasında ve Farsça dilin gelişmesinde de kayda değer rol ifa ettiler. Safevi devletinin kurulmasına zemin hazırlayan bu devletler sonralar Safevilerin otoriter bir devlet kurmasında başarı elde etmeleriyle beraber İmamiye (12. İmamlık/ Caferi) mezhebi devletin resmi dinine dönüştü. Böylece İmamiye mezhebinin resmileşmesiyle Sünni mezhebi dâhil, diğer dini ve mezhepsel gruplara karşı baskılar arttı ve bu mezheplere inanan kişiler ya İmamiye Şiiliği kabul edip İran sınırlarında hayatta kaldılar ya da başka topraklara göç ettiler. Son olarak Safevi devletinin resmi dini olan On İki İmamlık Şia mezhebi yüzünden yapılan savaşlar

nedeniyle İran, İslam Sünni dünyasından ayrıldı ve günümüze dek süren mezhepsel çatışmaların büyük kaynağı oldu.

KAYNAKÇA

Ahmadi, A. (2020). İran Tarihinde Dönemler ve Döüm Noktaları. Ö. S. Güneş içinde, *İslam Cumhuriyetinde 40 Yıl* (s. 12-28). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Askeri, S. H. (2012). İlk Yüzyıllarda Şiilerin Tarihi Coğrafyası. *Sephehr* (21 (83)), 57-64.

Azer, P. T. (2006). Alı Buye, Abbasian ve Teşeyyo'e. *Feslnameye Tarikh-e İslam* (7), 83-100.

Azimli, M. (2005). Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şiî. Hanedan: Büveyhîler. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, VII (II), 19-32.

Barani, M. R. (2014). Berresi-ye Tetbigi-ye Revadari-ye Mezhebi-ye Alı Buye ve Salacege der Umur-e Elmi ve Ferhengi. *Journal of The History of Islamic Culture and Civilization* (5 (16)), 7-30.

Batute, İ.-e. (1991). *Sefernameye Ebn-e Batute [İbn-e Batute'nin Seyahat Namesi]* (Cilt I). (M. Movahhed, Çev.) Tahran: Ageh.

Behniyafer, A. R. (2008). Nagş-e Şerayete Dahiliye İran Der Şeklgiriye Aleviyane Taberistan [Taberistan Alevilerin oluşumunda İran İç Şartlarının Rolü]. *Pejuheşnameye Engelebe Eslami* (7 (14)), 49-76.

Çahardehi, M. M. (1965). Hulefa Der Gelemro-e Al-e Buyeh. *Berresihaye Tarihi* (7), 103-125.

Cavid, A. K. (2012). Egayed-e Siyasi-ye Esmailyan-e Nezari [Nezari İsmaililerin Siyasi Düşünceleri]. *Heradnameh* (3 (8)), 79-95.

Deftary, F. (2006). Emeviler Döneminde Ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler Sayı: 4, Num: 2, s. 140. (M. Atalan, Dü.) *Kelam Araştırmaları*, 2 (4), 139-158.

Fakihi, A. A. (1999). *Tarih-e Al-ı Buye [Büveyhiler Tarihi]*. Tahran: SEMT.

Fığlalı, E. R. (1993). Şialığın Doğuşu ve Gelişmesi. *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (s. 33). İstanbul: Polat Ofset ve Ambalaj San.,

Frye, R. N. (1984). *Esr-e Zerrin Ferheng-e İran'i [İran Kültürünün Parlak Çağı]*. (M. Recebniya, Çev.) Tahran: Sourosh.

Güner, A. (2005). Hamza el-İsfehâni ve Büveyhîler (II) . *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* (XXI), 57-75.

Hakshenas, S. M. (2015, 04 07). *Berresiye Hukumet-e Aleviyan-e Taberistan*. 08 16, 2020 tarihinde Rasekhun: <http://rasekhon.net/article/show/1044660> adresinden alındı

Hekimiyan, A. (1989). *Aleviyan-e Taberistan [Taberistan alevileri]*. Tahran: Elham.

Khalatbari, A. (1990). Esmailyan-e Nezari der Tarih-e İran. *Pejuheşname-ye Edebiyat ve Ulum-e Ensani*, (1 & 2), 56-70.

Madelung, W. (2006). İsmaililik: Eski ve Yeni Davet. (M. Tan, Çev.) *Dini Araştırmalar*, 9 (25), 281-294.

Madelung, W. (2005). Zeydiyye. (S. M. Menafiyân, Çev.) *Tolu*, 4 (18), 177-192.

- Meskob, S. (2006). *Hoviyet-e İrani ve Zeban-e Farsi [İnan Kimliđi ve Farsça Dil]*. Tahran: Ferzan Yayınevi.
- Mir Ahund, M. İ.-e. (1960). *Rozet-ul Seffa* (Cilt III). (C. Kiyanser, Dü.) Tahran: Asatir yayımlar.
- Perhizkari, S. R. (2014). Nekş-e Dolet-e Şii-ye Serbidaran-e Horasan der Gostereş-e Teşeyyoe ve Temeddon-e Eslami. *The History Of Islamic Culture and Civilization* (4 (13)), 31-50.
- Perviz, A. (1969). Serbidaran. *Berresiha-ye Tarihi* (23 & 24), 101-118.
- Reyisussadat, S. H. (1991). Aleviyan-e Taberistan. *Meşkat* (29), 78-82.
- Sadr, S. M. (2009). Derengi der Ayeye Emamet Hz. İbrahim [Hz. İbrahim'in İmamet Hakkında Olan Kuran Ayetinde Bir İnceleme]. <https://tinyurl.com/y64o7atx> . Kum, Kum, İnan.
- Sadrzadeh, M. (2005). Tehlili ber Mahiyet-e Hukümet-e Serbedaran-e Beyheq [Beyhak Bölgesinde Bulunan Serbearan Hükümetinin İçerikliđine Dair Bir Analiz]. *Tarih Pejoshi* (6 (20)), 100-112.
- Şarifi, M. (2002). Esmailyan-e Nezari ve Eade-ye Şeryet [Nezari İsmaililer ve Şeriati Yeniden Uygulama]. *Feslanam-ye Ulum-e Ensani-ye Daneşgah-e Ezzehra* (11 (43)), 112-140.
- Tan, M. (2015). İsmaili Davet. *Dini Araştırmala* , 18 (47), 79-95.
- Teghi, M. H. (2007). Eshab, Muheddisan ve Ulemaye İmami'ye Rey. *Ulum-e Hedis* (22), 126-151.
- Üçok, B. (1968). *İslam Tarihi; Emeviler, Abbasiler*. Ankara: Sevinç Matbaas.
- Vaqeeye Seqifeye Beni Saede [Beni Saeide'nin Sakife Olayı]*. (2019, 12 1). 08 16, 2020 tarihinde Daneshnameye Eslami [İslami Ansiklopedi]: <https://tinyurl.com/y2ou27ey> adresinden alındı
- Yaşaroğlu, H. (2008). *Taberistan Zeydileri*. Ankara: Afşar Matbaası.
- Yurdagür, M. (1986). Son Dönem Mu'tezilesinin En Meşhur Kelamcısı Kadı Abdülcebbar Hayatı ve Eserleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis* (4), 117-136.